

Aleksander HARKAWY

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

Fotografia w warsztacie konserwatora zabytków na przykładzie doświadczeń związanych z rekonstrukcją XIX-wiecznego wyglądu pałacu w Koszęcinie

Klasycystyczny pałac w Koszęcinie od 1953 roku jest siedzibą Zespołu Pieśni i Tańca „Śląsk” im. Stanisława Hadyny. Oprócz zabudowań pałacowych, Zespół „Śląsk” jest również właścicielem przypałacowego parku i części zabudowań folwarcznych, wśród których znajduje się budynek ujeżdżalni i wozowni. Pomieszczenia te obecnie pełnią funkcje artystyczno-administracyjne. W latach 1948–1951 pałac zajmowała Szkoła Organizacyjna Związku Młodzieży Polskiej, a następnie, do 1953 roku, w budynku lokalizację swoją znalazł Zakład Leczniczo-Wychowawczy z Lublińca. Instytucje te w przeciągu krótkiego okresu czasu, poprzez niewłaściwe użytkowanie, doprowadziły do zniszczenia zachowanego wyposażenia pałacu i wystroju wnętrza. Z chwilą przejęcia budynku przez Zespół „Śląsk” dokonano adaptacji pomieszczeń na bazę noclegową i sale do ćwiczeń. Od tego czasu budynek był na bieżąco konserwowany i utrzymywany w dobrym stanie technicznym, nie prowadzono jednak na szeroko zakrojoną skalę remontów pałacu. W 2005 roku Zespół „Śląsk” pozyskał fundusze ze Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego na prace mające na celu rewitalizację zespołu pałacowo-parkowego na potrzeby wydzielonego w swojej strukturze Śląskiego Centrum Edukacji Regionalnej¹. Pozyskane środki pozwoliły sfinansować projekt architektoniczny remontu całego zespołu pałacowego oraz pierwszy etap prac budowlano-konserwatorskich. Założenia

¹ Fundusze pochodzące z dotacji ZPORR stanowiły ok. 75% środków, pozostała część pochodziła z dotacji Województwa Śląskiego i środków własnych Zespołu „Śląsk”.

projektu docelowo przewidują przebudowę pałacu przy jednoczesnym dostosowaniu niektórych pomieszczeń do nowej funkcji oraz rewitalizację XIX-wiecznego założenia parkowego, co pozwoli w przyszłości przywrócić reprezentacyjne wejście do pałacu od strony zachodniej. W ramach prowadzonych prac pierwszego etapu, do 2008 roku, wyremontowano dawny budynek ujeżdżalni (Pawilon im. Elwiry Kamińskiej) oraz odtworzono budynek folwarczny (Dom Pracy Twórczej im. Adolfa Dygacza). Prace remontowe w budynku pałacu objęły skrzydło zachodnie, w którym zaadaptowano poddasze na bazę noclegową. Poddano częściowej konserwacji i rekonstrukcji salę pierwszego piętra, wśród których były sale Balowa, Kominkowa i Zielona wraz z wyposażeniem oraz dokonano częściowej przebudowy i remontu pomieszczeń parteru (recepcja, hol, szatnia, sanitariaty). W 2010 roku przyznane zostały środki finansowe na kontynuację rozpoczętych prac remontowych². Planowane prace II i III etapu mają objąć dalszą przebudowę pałacu, remont i budowę sieci uzbrojenia podziemnego, remont dróg i chodników oraz odtworzenie założenia parkowego wraz ze stawem.

Historia pałacu w Koszęcinie³

Osadnictwo na terenie Koszęcina istniało już w czasach przedchrześcijańskich. Pierwsze pisane informacje odnoszące się do wsi Koszęcin pochodzą z 1275 roku i dotyczą nadania dziesięciny przez biskupa krakowskiego Pawła z Przemankowa (?–1292) na rzecz kościoła w Kamieniu Śląskim (wieś Kamień koło Bytomia, obecnie dzielnica Piekar Śląskich). W 1532 roku księstwo opolskie, na terenie którego położony był Koszęcin, przechodzi na rzecz margrabiego Jerzego Hohenzollerna (1484–1543), a następnie w 1543 roku ziemie te stają się własnością Ferdynanda I Habsburga, króla Czech i Węgier. Dnia 16 czerwca 1562 roku Ferdynand I zastawił miasto Lubliniec wraz z okolicznymi wsiami, wśród których znalazł się Koszęcin, u kanclerza opolskiego Mikołaja Lasoty ze Steblowa za 8000 talarów śląskich. W 1568 roku cesarz ponownie zastawił ziemię lubliniecką za 10 000 talarów u szlachcica Jakuba von Sparwein. Kolejnym dzierżawcą ziemi lublinieckiej od 1576 roku był Jan Kochcicki z Kochcic, który w 1578 roku nabył dobra koszęcińskie na własność za 30 000 talarów⁴. Zakupio-

² Dofinansowanie przyznane zostało przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na projekt pt. *Rewitalizacja Zespołu pałacowo-parkowego w Koszęcinie w ramach tworzenia Śląskiego Centrum Edukacji Regionalnej – II i III etap*, w ramach Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko, Priorytet XI „Kultura i dziedzictwo kulturowe” w wysokości 25 000 000 zł.

³ A. Harkawy, S. Krupa, *Pałac w Koszęcinie; badania historyczno-architektoniczne na potrzeby Rewitalizacji Zespołu pałacowo-parkowego w Koszęcinie*, „Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego” 2010, nr 2.

⁴ Archiwum Państwowe w Katowicach (dalej: APKat.), Archiwum Ksiąząt Hohenlohe-Ingelfingen z Koszęcina (dalej: Hohenlohe....), sygn. 8960; A. Bally, *Nachrichten welche am 22. Au-*

ny majątek otrzymał nowy status prawny – państwo stanowe niższego rzędu, które było dziedziczną własnością Kochcickich. Zmiana stosunków własnościowych wpłynęła na sposób użytkowania majątku. Dotychczasowi właściciele będący dzierżawcami starali się raczej czerpać zyski, niż inwestować w użytkowane ziemie. Koszęcin przeznaczony został na siedzibę dla Andrzeja, jednego z pięciu synów Jana. W 1603 roku, w nie do końca wyjaśnionych okolicznościach, wieś Koszęcin wraz z zamkiem ulega zniszczeniu w wyniku pożaru⁵. Po pożarze drewnianych zabudowań dość szybko, bo już po dwóch latach, zamek odbudowany został jako murowana rezydencja na planie czworoboku wraz z kaplicą⁶. Rezydencja ta jest pierwszą wzmiankowaną budowlą murowaną, co nie wyklucza istnienia w tym miejscu wcześniejszych budynków tego typu⁷. Niewątpliwie pozostałością tej fazy budowlanej jest kaplica i wieża o charakterze obronnym ze sklepionymi dolnymi kondygnacjami oraz prawdopodobnie istniejące podpiwniczenia, będące pozostałością budynków, przylegające pierwotnie do murów w skrzydle wschodnim i zachodnim. W 1610 roku umarł Jan II Kochcicki, którego majątek (dobra lublinieckie) otrzymał jego najstarszy syn Jan III Kochcicki. Po śmierci brata w 1615 roku Andrzej przeniósł się do Lublina, skąd zarządzał rodzinnym majątkiem. W 1629 roku na podstawie edyktu cesarskiego Kochcicy zostali wydziedziczni za swoje poglądy religijne i wypowiedzenie posłuszeństwa cesarzowi. Przez dziesięć następnych lat majątek pozostał pod zarządem urzędników cesarskich, aż do 9 stycznia 1640 roku, gdy na licytacji w Wiedniu nabył go Fryderyk von Blacha z Łubia za 47 000 guldenów reńskich (majątek obejmował m.in. Koszęcin wraz z zamkiem „Schloss”, Lipowiec, Łazy, Strzebiń, Prądy, Leśnicę, Drutarnię, Brusiek i Pustą Kuźnicę, młyn i karcznię)⁸. W tym samym roku sporządzono urbarz dóbr koszęcińskich, w któ-

gust 1828 in den Grundstein des zu erbauenden Fürstlichen Schlosses zu Koschentin gekommen sind, Breslau 1828, s. 1–5; E. Goszyk, *Panowie na Koszęcinie*, Koszęcin 2008, s. 6–8.

⁵ APKat., Hohenlohe..., sygn. 8960; A. Bally, *Nachrichten...*, s. 5. F. Triest, *Topographisches Handbuch von Oberschlesien*, Breslau 1865. Wg Triesta i Ballyego w 1603 r. podpalenia dokonał grasujący w okolicy oddział lisowczyków. Augustin Weltzel (*Die Geschichte der Stadt und Herrschaft Guttentag*, Racibórz, 1882, s. 59–(60), a zanim E. Goszyk (*Panowie...*, s. 8) twierdzą, że były to dwa odrębne wydarzenia: pożar z 1603 r. oraz wypadki z okresu wojny trzydziestoletniej (1618–1648), kiedy to w 1621 r. król polski Zygmunt III wypożyczył cesarzowi oddział lisowczyków, który wracając z Moraw spustoszył liczne miasta i wsie, w tym Koszęcin, gdzie zginęło 60 obrońców.

⁶ F. Triest, *Topographisches Handbuch...*; *Słownik geograficzny*, Warszawa 1883.

⁷ Przeprowadzone badania archeologiczne ujawniły istnienie kamiennego fundamentu w północno-zachodnim narożniku kaplicy, który jest pozostałością najstarszej fazy budowli, prawdopodobnie z XVI w. lub starszej. Badania fundamentów wykonane zostały w trakcie prowadzonych prac związanych z odwodnieniem, drenażem i izolacją pionową kaplicy zamkowej w grudniu 2000 r. W. Błasiak, D. Abłamowicz, *Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego prowadzonego w trakcie prac ziemnych, związanych z odwodnieniem, drenażem i izolacją pionową kaplicy zamkowej w Koszęcinie, woj. częstochowskie*, Archiwum Zespołu Pieśni i Tańca „Śląsk”.

⁸ APKat., Hohenlohe..., sygn. 8956/3: akt kupna sprzedaży sporządzony 31 stycznia 1642 r. w Opolu.

rym zachowała się informacja o istnieniu w Koszęcinie murowanego zamku otoczonego murem⁹. Lakoniczny opis majątku nie pozwala dokładnie określić położenia i wielkości tej budowli. Na podstawie analizy widocznych elementów architektonicznych i materiałów archiwalnych możemy przypuszczać, iż forma zabudowań niewiele odbiegała od założenia, które wybudował Andrzej Kochcicki.

W dniu 31 sierpnia 1647 roku Fryderyk von Blacha sprzedał majątek Mikołajowi Filipowi baronowi von Rauthen za 48 000 guldenów reńskich. W tym okresie rozbudowane zostały niektóre elementy zamku. Zakres prac budowlanych jest nieznany, ale na podstawie zachowanych dokumentów wiemy, iż doprowadził do konsekracji kaplicy w 1663 roku, co niewątpliwie wiązało się z poważnym remontem nieużytkowanego od dłuższego czasu obiektu. Uroczystej konsekracji kaplicy dokonał biskup, sufragan wrocławski Karol Neander. Zachowany opis kaplicy i wieży zawarty w sprawozdaniu z wizytacji w roku 1679 i 1688 znajduje odzwierciedlenie w obecnym stanie istniejącego obiektu. W tym okresie, prawdopodobnie przed 1663 rokiem, podniesiono wieżę o dwie kolejne kondygnacje ponad koronę murów kaplicy. Nie zachowały się opisy dotyczące zwieńczenia wieży, ale ze względu na umieszczone tam dwa dzwony musiała to być konstrukcja ażurowa, prawdopodobnie z wiatrownicami. Brak jakichkolwiek informacji dotyczących zakresu rozbudowy bryły zamku nie pozwala nam wyodrębnić innych etapów budowlanych. Możemy przypuszczać, iż zgodnie z panującą modą i tendencjami w architekturze zamek przekształcony został na rezydencję o charakterze pałacowym, zatraćając powoli funkcje obronne. Musiał być jednak okazałych rozmiarów rezydencją, skoro według tradycji był w stanie pomieścić goszczącego tu króla Jana III Sobieskiego wraz z całym dworem¹⁰.

Po śmierci Filipa von Rauthen w dniu 29 września 1691 roku Koszęcin odziedziczył, na podstawie testamentu, zięć, mąż najstarszej córki Anny Marii, Rudolf baron Sobek z Kornic¹¹. Następnie właścicielem majątku został ich syn Jerzy Mikołaj¹². W 1738 roku Koszęcin dziedziczy Rudolf II Sobek¹³, a po jego śmierci 1 kwietnia 1747 roku – jego nieletni syn Karol Henryk II¹⁴, który utracił majątek w 1788 roku. W okresie tym zamek uległ kolejnym przekształceniom, uzyskując formę założenia pałacowego z parkiem po stronie południowej. Nie zachowała się żadna dokumentacja dotycząca rozbudowy pałacu, ale przypuszczać możemy, że największe inwestycje poczynił Karol Henryk II Sobek mający

⁹ APKat., Hohenlohe..., sygn. 333b, k. 16.

¹⁰ F. Triest, *Topographisches Handbuch...*

¹¹ APKat., Akta gruntowe powiatu lublinieckiego, sygn. 16, 45, 48: w aktach występują kolejni właściciele Koszęcina.

¹² Jerzy Mikołaj Sobek tajny radca cesarski, namiestnik księstwa opolsko-raciborskiego. W 1712 r. zakupił majątek Racibórz. W 1716 r. otrzymał tytuł hrabiowski państwa rzymskiego.

¹³ Rudolf II Sobek był właścicielem Ujazdu, Rudzińca, Laryszewa i Kamieńca.

¹⁴ Karol Henryk II Sobek urodził się 14 lutego 1739 r. we Wrocławiu.

wielkie ambicje kulturalne. Według zachowanych informacji po 1774 roku zbudował teatr (lokalizacja jest nieznana, prawdopodobnie był to wolnostojący budynek w parku) dla aktorów sprowadzonych z Wrocławia¹⁵. Majątek, który zgromadził na spekulacjach w trakcie wojen śląskich, przeznaczył zapewne nie tylko na uświetnienie życia towarzyskiego, ale również na rozbudowę całego założenia pałacowego i folwarczno-gospodarczego. Zachowany opis z ok. 1801 roku odzwierciedla zapewne stan obiektu sprzed 1784 roku, kiedy ogłoszono upadłość Karola Henryka II Sobka. Potwierdza on, że na zamku w Koszęcinie była kaplica zamkowa i kapelan. Zamek w Koszęcinie był starym murowanym budynkiem na planie kwadratu, dwukondygnacyjnym, w którego środku znajdował się obszerny dziedziniec. Na rogu środkowego skrzydła znajdowała się duża murowana kaplica z wieżą z dzwonem i zegarem. Czwarte skrzydło zamykało całość galerią, przy której było jeszcze dobudowane murowane skrzydło z dwoma kondygnacjami, u dołu sklepione, z różnymi pokojami i innymi pomieszczeniami. Koło zamku znajdowały się ogród kwiatowy, sad i warzywnik. Poza zamkiem zlokalizowano mieszkania dla urzędników, w większości murowane¹⁶.

W 1788 roku majątek został wystawiony na licytację. Główne dobra majątku, czyli Koszęcin z Boronowem, nabył na licytacji radca handlowy Teodor Mützel z Brzegu za 350 tysięcy talarów reńskich¹⁷. W 1792 roku Mützel sprzedał majątek wspólnikom Fryderykowi Karolowi von Eckartsberg i Krzysztofowi Zygmuntowi von Stösel za 483 tysięcy talarów¹⁸. W 1798 w wyniku rozliczeń von Stösel wykupił majątek Koszęcin na własność za 740 tysięcy talarów¹⁹. W okresie tym właścicielami Koszęcina byli przez krótki czas liczni spekulanci, którzy nie inwestowali w posiadane dobra i prawdopodobnie ograniczali się jedynie do doraźnych remontów.

W 1804 roku dobra koszęcińskie oraz Boronów i Cieszową nabył Fryderyk Ludwik książę zu Hohenlohe-Ingelfingen ze Sławiećic²⁰ za sumę 925 679 talarów. Nabywca miał również zapłacić długi ciężące na majątku, wliczone w jego cenę, a ponieważ tego nie uczynił, majątek zasekwestrowano²¹. W dniu 10 marca 1819 roku w drodze licytacji opiekun Adolfa księcia zu Hohenlohe-Ingelfingen²²,

¹⁵ F. Triest precyzyjnie nie określa daty budowy i lokalizacji teatru. Musiał on powstać w 1774 r. lub latach następnych, ale jeszcze przed 1784 r., kiedy Karol Sobek popadł w problemy finansowe.

¹⁶ APKat., Hohenlohe..., sygn. 130, s. 100–101.

¹⁷ APKat., Akta gruntowe powiatu lublinieckiego, sygn. 48.

¹⁸ APKat., Hohenlohe..., sygn. 340: Kaufkontrakte der Koschentiner Güter betreffend.

¹⁹ Tamże.

²⁰ Fryderyk Ludwik książę zu Hohenlohe-Ingelfingen (1746–1818); w 1782 r. poślubił Amalię hrabiankę von Hoym-Droyssig, która wniosła mu w posagu m.in. dobra sławiećickie; generał, dowódca w przegranej przez Prusy bitwie pod Jeną 14 października 1806 r.; angażował się w rozwój górnośląskiego przemysłu i współpracował z Johnem Baildonem.

²¹ APKat., Hohenlohe..., sygn. 130, k. 231–241.

²² Adolf książę Hohenlohe-Ingelfingen (1797–1873), młodszy syn Fryderyka Ludwika księcia zu Hohenlohe-Ingelfingen i Amalii Szarlotty hrabianki von Hoym-Droyssig. Właściciel fideikomi-

radca Kunowski, kupił w jego imieniu dobra koszęcińskie i boronowskie (wraz z ciężącymi na nich długami) za sumę 559 tysięcy talarów²³. Pieniądze na wykup otrzymał książę na mocy testamentu Krystiany księżnej von der Osten-Sacken, której był wnukiem²⁴. Dnia 13 stycznia 1823 roku majątek został przekształcony w *fideikomis*, czyli dobra niepodzielnie przechodzące na najstarszego z żyjących synów²⁵. Po śmierci Adolfa księcia zu Hohenlohe-Ingelfingen w 1873 roku właścicielem Koszęcina został jego syn Fryderyk Wilhelm²⁶. Sprawy finansowe przejętego majątku nie układały się najlepiej, toteż nowy właściciel był zmuszony się zadłużyć, co oczywiście uniemożliwiało mu prowadzenie większych inwestycji²⁷. Kiedy umarł w 1895 roku, majątek przejął jego jedyny syn Karol Gotfryd²⁸. Ostatni właściciel fideikomisu był bezdzietny, dlatego w latach 1932 i 1934 adoptował dwóch dalekich krewnych Aleksandra i Konrada, książąt zu Hohenlohe-Schillingsfürst. Mieli oni z czasem odziedziczyć majątek. II wojna światowa i jej konsekwencje zniweczyły wszystkie te plany. Aleksander zmobilizowany w lipcu 1939 roku, po zakończeniu kampanii wrześniowej dotarł do Paryża, skąd wyjechał do Waszyngtonu. Drugi z braci zginął w 1943 roku, walcząc w szeregach Wehrmachtu na froncie wschodnim, natomiast Karol Gotfryd w styczniu 1945 roku, przed wkroczeniem armii sowieckiej, opuścił na zawsze Koszęcin²⁹.

Rodzina książąt Hohenlohe-Ingelfingen znacząco wpłynęła na obecny wygląd pałacu w Koszęcinie, stał się on, bowiem ich główną siedzibą na przeszło sto lat. Książę Adolf zu Hohenlohe-Ingelfingen rozpoczął pierwsze prace budowlane w 1819 roku, w ramach których wybudowano nowe empirowe zwieńczenie wieży³⁰ na planie ośmiokąta i założono park³¹. Dnia 22 sierpnia 1828 roku, w dniu urodzin księżnej Luizy, żony Adolfa, wmurowano kamień węgielny pod przebudowę pałacu w stylu klasycystycznym. Projektantem założenia był

su koszęcińskiego, generał i polityk, pruski premier od 18 marca do 23 września 1862 r. oraz członek pruskiej Izby Panów (Herrenhaus).

²³ APKat., Hohenlohe..., sygn. 214, k. 1–4: uwierzytelniony odpis aktu własności majątku Koszęcin-Boronów sporządzony 23 marca 1819 r. przez Wyższy Sąd Krajowy w Raciborzu.

²⁴ APKat., Hohenlohe..., sygn. 468: Testament der verwitweten Frau Fürstin von der Osten-Sacken.

²⁵ APKat., Hohenlohe..., sygn. 214: Beglaubigte Abschrift der Fürstlich Hohenlohe'schen Fideikommiss Stiftungs-Urkunde.

²⁶ Fryderyk Wilhelm książę zu Hohenlohe-Ingelfingen (1826–1895) właściciel fideikomisu koszęcińskiego, generał, członek Izby Panów (Herrenhaus).

²⁷ APKat., Hohenlohe..., sygn. 9043: Familienschluss (odpis uwierzytelniony).

²⁸ Karol Gotfryd książę zu Hohenlohe-Ingelfingen (1879–1960) ostatni właściciel fideikomisu koszęcińskiego, rotmistrz, członek Izby Panów (Herrenhaus).

²⁹ S. Krupa, *Dzieje rodziny Hohenlohe-Ingelfingen z Koszęcina w świetle dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym w Katowicach*, „Szkice Archiwalno-Historyczne” 2007, nr 3, s. 67–88.

³⁰ Prawdopodobnie już w 1819 r. powstał empirowy hełm wsparty na ośmiu kolumnach, z powodu złego stanu technicznego rozebrany w 1956 r.

³¹ F. Triest, *Topographisches Handbuch...*

architekt Albert Roch z Berlina³², natomiast pracami budowlanymi kierował architekt Fryderyk Wilhelm Degner. W ramach prowadzonych prac budowlanych w latach 1828–1830 zostało rozbudowane skrzydło zachodnie w części północno-wschodniej o pomieszczenia I i II kondygnacji, przez co został pomniejszony pierwotny dziedziniec. Dobudowane zostały również dwa flankujące ryzality, na których prawdopodobnie znajdowały się tarasy widokowe. W części centralnej skrzydła zachodniego, które sąsiaduje z parkiem, wykonano wejście reprezentacyjne zwieńczone trójkątnym tympanonem. Skrzydło północne stanowił pierwotnie parterowy budynek, który powstał przed 1784 rokiem i w takiej formie został poddany modernizacji w latach 1828–1830, natomiast druga kondygnacja została dobudowana w II połowie XIX wieku. Prace prowadzone przez księcia Adolfa były więc rozbudową istniejącego założenia w celu ujednolicenia bryły złożonej z elementów powstałych w różnych okresach historycznych. Księżę Fryderyk Wilhelm, właściciel fideikomisu w latach 1873–1895, z powodów finansowych nie przeprowadzał większych inwestycji, jednak materiały archiwalne potwierdzają pewną aktywność remontowo-budowlaną. Za jego czasów przebudowano salę balową i jadalną oraz unowocześniono system grzewczy pałacu³³. Ostatni właściciel fideikomisu koszęcińskiego Karol Gotfryd kontynuował prace rozpoczęte przez ojca, m.in. w latach 30. zelektryfikował pałac i rozbudował jego wschodnie skrzydło. Przebudował również salę kominkową i częściowo salę balową, nadając im nowy charakter i funkcje³⁴. Przebudowa w latach 1935–1936 skrzydła wschodniego w części południowej była ostatnim odnotowanym etapem rozwoju bryły pałacu³⁵. Wyremontowano wówczas pokoje dla sióstr księcia Karola Gotfryda oraz zaadaptowano składzik na pokój dla służby, co wiązało się z wykuciem dodatkowego okna. Właściwy remont pokoi użytkowanych przez siostry księcia odbywał się stopniowo w latach 1931–1940. W tym czasie zainstalowano sieć elektryczną, elektryczne dzwonki, telefon, malowano ściany, remontowano piece, położono tapety, a w części garderób wykonano łazienki i ubikacje³⁶.

Opuszczony w 1945 roku pałac w Koszęcinie powoli ulegał dewastacji, brak pomysłu na wykorzystanie tak dużego obiektu spowodował, iż przewinęło się tu wiele instytucji i organizacji okresowo będących gospodarzami. Do 1948 roku była tu siedziba Organizacji Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego, następnie w latach 1948–1951 działała Szkoła Organizacyjna Związku Młodzieży Polskiej, a w latach 1951–1953 Zakład Lecznico-Wychowawczy, do chwili, kiedy 1 lipca 1953 roku pałac stał się siedzibą Zespołu Pieśni i Tańca „Śląsk”.

³² Johann Albert Roch urodzony w 1786 r. we Wrocławiu, zmarł w 1825 r. w Berlinie. Architekt, absolwent Bauakademie.

³³ APKat., Hohenlohe..., sygn. 2915: der Bau einer Luftheizung im Fürstlichen Schlosse zu Koschentin.

³⁴ APKat., Hohenlohe..., sygn. 2915, 2916, 9204.

³⁵ APKat., Hohenlohe..., sygn. 9204. 2916.

³⁶ APKat., Hohenlohe..., sygn. 9204.

Fotografia jako źródło do ikonografii pałacu

Obecna forma architektoniczna i stylistyczna pałacu w Koszęcinie nadana została całemu założeniu na przestrzeni XIX wieku. W ramach prowadzonych od 1819 roku prac budowlanych, mających na celu scalenie stylistyczne elementów z różnych okresów, z XVII i XVIII wieku, pałac zyskał jednolitą formę klasycystyczną z empirowym zwieńczeniem wieży. Powstała bryła nie należała do najwybitniejszych dzieł architektury i urbanistyki, co prawdopodobnie było powodem małego zainteresowania artystów i rytowników uwieczniających znane budowle. Do naszych czasów nie zachowały się żadne materiały pozwalające odtworzyć wygląd pałacu sprzed przebudowy w XIX wieku. Pierwsza znana rycina pałacu pochodzi z II połowy XIX wieku i przedstawia skrzydło zachodnie od strony parku. Rytownik musiał wykonać ją na podstawie szkiców lub przekazów, gdyż wykazuje ona duże rozbieżności z istniejącymi w rzeczywistości elementami architektury i ich proporcjami. Zestawienie ryciny z zachowanymi fotografiami z tego okresu pozwala dopiero w wiarygodny sposób przeanalizować wygląd pałacu jak i samego detalu architektonicznego. Najstarsze zachowane fotografie pochodzą prawdopodobnie z lat 70. XIX wieku i wykonane zostały od strony parku. Pokazują one skrzydło zachodnie od strony południowo-zachodniej (fot. 1, 2). Na podstawie istniejącego w tym czasie, a widocznego na zdjęciu ogrodu zimowego, znajdującego się na tarasie nad wejściem głównym, z dużym prawdopodobieństwem możemy przyjąć, iż fotografie te powstały przed 1880 rokiem. Pod koniec lat 70. rozpoczęto prace związane z przebudową holu na parterze i sali balowej na pierwszym piętrze³⁷. Tak duży zakres prac, w skład którego wchodziła wymiana stropów, niewątpliwie warunkował konieczność rozbiórki drewnianej konstrukcji ogrodu zimowego, by zapewnić swobodny dostęp do przebudowywanych pomieszczeń.

Analiza szczegółowa fotografii dostarczyła wielu cennych informacji o bryle pałacu, jak i szczegółach wykończenia elewacji. Właściwa połać dachu pierwotnie pokryta była czerwoną dachówką, która obecnie zastąpiona jest blachą miedzianą spatynowaną, w wyniku naturalnych procesów chemicznych, na kolor zielony. Charakterystyczną cechą pałacu z tego okresu były tarasy znajdujące się na ryzalitach po stronie północnej i południowej skrzydła zachodniego. Na zdjęciu widoczne są jedynie metalowe balustrady wieńczące w tym miejscu elewację. Obecnie ryzality przykryte są dachem kopertowym czterospadowym, a lokalizacja pierwotnych wyjść na tarasy jest nieznana. W procesie powstania zachodniego skrzydła pałacu wyodrębniono trzy zasadnicze etapy budowy: z XVII wieku część północna, z XVIII wieku część południowa i w XIX wieku przebu-

³⁷ W APK zachowały się rachunki potwierdzające zakup m.in. belek stropowych przeznaczonych do sali balowej. Remont zakończono w 1881 roku, na co wskazuje rachunek za płytki ceramiczne z herbami rodzinnymi na posadzkę holu głównego.

dowa całego skrzydła. Obecnie tylko część północna posiada użytkowe podpiwniczenie. Na zdjęciach okna piwniczne widoczne są jednak również w części południowej, co świadczy, iż XVIII-wieczne piwnice zostały zasypane lub zamurowane z bliżej nieokreślonych powodów. Ogród zimowy znajdujący się na tarasie nad głównym wejściem prawdopodobnie zaprojektowany i wykonany został w latach 20. XIX wieku. Musiała to być lekka konstrukcja drewniana, ażurowa z dużą ilością przeszkleń. Dach kończył się ponad drzwiami do sali balowej, która dodatkowo doświetlona była małymi oknami umieszczonymi ponad całą konstrukcją. Ciekawym zwyczajem zaczerpniętym zapewne z południa Europy były ażurowe okiennice zakładane w okresie letnim na wszystkie okna pierwszego piętra. Miały one chronić przed nadmiarem światła i upałami. Nietypowym rozwiązaniem jest również markiza umieszczona nad schodami i drzwiami wejścia bocznego, dająca schronienie mieszkańcom w okresie letnim. Niestety żaden z tych elementów nie zachował się do naszych czasów.

W latach 50. XX wieku reprezentacyjny podjazd przed wejściem głównym zaadaptowany został na pomieszczenie użytkowe poprzez zamurowanie i przeszklenie łuków arkadowych. Fotografia³⁸ z okresu międzywojennego zaprzęgu konnego należącego do księcia Hohenlohe-Ingelfingen wykonana została na tle wejścia reprezentacyjnego pałacu (fot. 3). Na zdjęciu w tle widoczne są schody znajdujące się w arkadowych łukach. W każdym z pięciu łuków, w grubości muru, znajdują się trzy stopnie, których stopnice wykończone były prawdopodobnie kamieniem naturalnym, piaskowcem. Analiza porównawcza formy detalu architektonicznego istniejącego obecnie z tym widocznym na zdjęciu pozwoliła stwierdzić, iż zmianie uległy niektóre profile sztukatorskie, jak również proporcje płycin na filarach. Na tej podstawie w ramach drugiego etapu inwestycji zostanie przywrócone wejście reprezentacyjne do pałacu od strony zachodniej. Pierwotny podjazd docelowo będzie odtworzony, a przestrzenie pomiędzy łukami zostaną przeszklone. Funkcję wejścia będą pełniły trzy środkowe łuki arkadowe.

Od 1819 roku charakterystycznym akcentem panoramy Koszęcina była wieża zwieńczona empirowym hełmem wspartym na ośmiu kolumnach. W 1956 roku zwieńczenie wieży zostało rozebrane i zastąpione dachem namiotowym, czterospadowym. Powodem rozbiórki prawdopodobnie był zły stan techniczny drewnianych elementów kopuły i kolumn. Przed rozbiórką nie wykonano inwentaryzacji zwieńczenia, jak również nie zachowała się dokumentacja projektowa. Możemy się jedynie domyślać, iż brak decyzji co do odtworzenia XIX-wiecznej formy zwieńczenia wieży podyktowany był względami politycznymi, które miały na celu zatrzeć ślady po poprzednich właścicielach. Jedynym zachowanym materiałem ikonograficznym przedstawiającym wygląd wieży sprzed przebudowy są zdjęcia z okresu międzywojennego i z pierwszych lat działalności Zespołu „Śląsk”. W 1936 roku na zlecenie ówczesnych władz województwa śląskiego

³⁸ Zdjęcie otrzymano dzięki uprzejmości Jana Myrcika.

Jan Bułhak otrzymał zlecenie na wykonanie fotografii najciekawszych zabytków. W ramach tego zlecenia wykonane zostało zdjęcie przedstawiające pałac od strony zachodniej – parku³⁹. Fotografia wykonana została ze znacznej odległości od pałacu, dzięki czemu na zdjęciu pojawiła się kopuła wieży ponad dachem skrzydła zachodniego (fot. 4). Duża odległość spowodowała, iż kopuła widziana jest pod niewielkim kątem, co pozwala nam odtworzyć proporcje helmu, który będzie zrekonstruowany w przyszłości, w ramach drugiego etapu inwestycji.

Wnętrza pałacu w okresie powojennym uległy znacznym, nieodwracalnym przekształceniom. Próby adaptacji i przystosowania pomieszczeń do nowych funkcji, jak również polityka nowych władz doprowadziły do zniszczenia pierwotnego wystroju pałacu. O ile wyposażenie ruchome w dużej części zostało rozgrabione jeszcze w trakcie wojny, to właściwy wystrój, tj. sztukaterie na ścianach i sufitach, aranżacja malarska pomieszczeń i część boazerii, zniszczony został w trakcie prac adaptacyjno-budowlanych przed 1953 rokiem. Obecnie o świetności wnętrza pałacu mogą świadczyć jedynie zachowane spisy inwentarzowe wyposażenia i nieliczne zachowane fotografie pochodzące z końca XIX i początku XX wieku. Na ich podstawie w 2008 roku, w ramach pierwszego etapu inwestycji, dokonano częściowej rekonstrukcji i aranżacji pomieszczeń reprezentacyjnych: sali balowej i kominkowej.

Sala balowa z balkonem muzycznym powstała w latach 1828–1830 w czasie przebudowy XVIII-wiecznej części pałacu. Pierwowzorem dla niej była sala koncertowa Schauspielhaus projektu Karla Friedricha Schinkla w Berlinie, która została oddana do użytku 26 maja 1821 roku. Projektantem sali jak i całej przebudowy pałacu był Albert Roch absolwent berlińskiej Bauakademie. Liczne przekształcenia, jakim wnętrze było poddane, głównie w połowie XX wieku oraz pożar, jaki wybuchł w skrzydle zachodnim w lutym 1972 roku, doprowadziły do całkowitej zmiany wyglądu sali. W ramach prac remontowych po pożarze wszystkie tynki zostały skute i wymienione na nowe, odtworzono jedynie część sztukaterii w formie poziomych gzymsów. Balkon, choć pozostał w niezmienionej formie, nie posiada pierwotnej polichromii. Z oryginalnego wyposażenia sali przetrwał jedynie żyrandol, część boazerii na ścianach oraz stolarka drzwiowa.

Zachowana fotografia z przełomu XIX/XX wieku przedstawia wnętrze sali balowej, na której widoczny jest wystrój i wyposażenie wnętrza z XIX wieku (fot. 5). Widoczne na zdjęciu meble świadczą, iż pomieszczenie to na co dzień pełniło funkcję sali reprezentacyjnej, w której przyjmowano oficjalnych gości. Prawdopodobnie na czas organizowanych bali i spotkań muzycznych zmieniano aranżację wnętrza. Ściany oraz balkon posiadały bogaty wystrój malarsko-sztukatorski nawiązujący do przewidzianej funkcji sali. Podział ścian wyraźnie ak-

³⁹ Obecnie szklany negatyw przechowywany jest w zbiorach Muzeum Górnosląskiego w Bytomiu. Odbitka na papierze bromowym wykonana została w 2007 roku.

centował dwie horyzontalne strefy oddzielone od siebie poziomym gzymsem na wysokości balkonu. Górną część stanowiły niesymetrycznie rozmieszczone pilastry, na powierzchni których znajdował się ornament roślinny w formie pojedynczych zwisów. Pomiedzy pilastrami, w dzielonych na dwie części polach znajdowały się medaliony z instrumentami muzycznymi, pod którymi umieszczono płyciny architektoniczne. Całość zwieńczona była gzymsem, nad którym, pod sufitem umieszczono pas z ornamentu palmetowego. Prawdopodobnie palmetety jak i medaliony z instrumentami muzycznymi wykonane były przestrzennie w technice sztukatorskiej, natomiast pozostałe elementy mogły być malowane. Dolną część ścian wypełniały prawdopodobnie malowane festony w formie luźno zwisających tkanin. Na podstawie widocznego na zdjęciu odbicia w lustrze możemy przypuszczać, iż nad drzwiami znajdowały się malowane supraporty w postaci elementów architektonicznych. Prawdopodobnie malowanymi ornamentami pokryte były również gzymsy poziome, dzielące ściany na strefy. Jakość posiadanego zdjęcia nie pozwala jednoznacznie stwierdzić, czy ten, tak często stosowany w tym okresie element dekoracji, został tu zastosowany. Ciekawą dekorację ornamentalną posiadał również balkon muzyczny. Analiza fotografii wskazuje, iż na konsolach podtrzymujących od strony szczytu znajdowały się wydłużone palmetety, natomiast z boku umieszczone były woluty akantowe. Zapewne polichromowane były również płyciny pod balkonem, pomiędzy konsolami, jednak nie możemy tego jednoznacznie stwierdzić. Ornamenty te, podobnie jak na ścianach, były malowane tak, by uzyskać efekt iluzji przestrzeni. Kolorystyka ornamentów musiała zamykać się w gamie szarości, ale na podstawie zdjęcia nie możemy wykluczyć, iż dekoracje wykonane były w technice pozłotniczej. Analiza fotografii pozwoliła również odtworzyć układ parkietu z XIX wieku. Podłużne klepki, z jednego gatunku drewna, ułożone były na przemian w regularny wzór, pod kątem czterdziestu pięciu stopni. Światło padające na powierzchnie klepek, których słoje ułożone były w różnych kierunkach dawało optyczny efekt w postaci dwóch odcieni drewna, jasnego i ciemnego.

Szczegółowa analiza zdjęcia przedstawiającego salę balową z przełomu XIX/XX wieku była punktem wyjścia do częściowej rekonstrukcji i aranżacji wnętrza. W ramach przeprowadzonych prac konserwatorsko-budowlanych do 2008 roku odtworzono na podłodze układ parkietu, poddano konserwacji i ponownej elektryfikacji zachowany żyrandol, odtworzono brakujące boazerie. Poprzez odtworzenie drzwi do gabinetu po stronie południowej przywrócono osie symetrii sali. Wykonano rekonstrukcję zasadniczych elementów sztukaterii w górnej partii ścian. Zbyt skąpe informacje na temat sposobu wykończenia ścian w dolnej strefie uniemożliwiły rekonstrukcję według pierwotnych podziałów i proporcji. Na tej podstawie podjęto decyzje o wykonaniu nowej aranżacji dolnej strefy w oparciu o układ wnętrza Schauspielhaus w Berlinie. Niestety brak środków finansowych przerwał prace nad rekonstrukcją i aranżacją wnętrza, ich kontynuacja przewidziana jest w ramach drugiego etapu inwestycji.

Obecną formę sala kominkowa uzyskała na początku XX wieku, kiedy to poprzez wyburzenie ściany połączono z sobą dwie sąsiadujące sale, dawną jadalnię i małą salę pełniącą funkcję zaplecza sali balowej. Drzwi prowadzące na korytarz z pomieszczenia przy sali balowej zostały zamurowane. Na ścianie przylegającej do sali balowej wbudowano nowy kominek, a pozostała część pomieszczenia została wyłożona boazerią⁴⁰. Powstały otwór w wyniku wyburzenia ściany zawężono poprzez wstawienie drewnianych kolumn rozdzielających obie przestrzenie. Drugą część sali kominkowej stanowiła samodzielna sala pełniąca funkcję jadalni. Około połowy XIX wieku na ścianach tej sali wykonano boazerię przypodłogową, a same ściany pokryto najprawdopodobniej już wtedy tapetami⁴¹. W tej formie wystrój i aranżacja wnętrza przetrwały do 1945 roku.

Fotografia wnętrza przedstawiająca część sali kominkowej (fot. 6) wykonana została zapewne po 1912 roku, kiedy to zakończono prace nad przebudową i aranżacją pomieszczenia. Wykonany kadr skupia się na nowej części z kominkiem, nie pokazując całego wnętrza. Umeblowanie i wyposażenie widoczne na zdjęciu świadczą o tym, iż oprócz funkcji jadalni miało ono charakter wypoczynkowy. Analiza szczegółowa fotografii pozwoliła stwierdzić, że zasadniczo wnętrze zachowało się w niezmienionej formie, a boazeria przetrwała bez większych przekształceń. Nad kominkiem, w miejscu gdzie obecnie jest lustro, znajdował się obraz, portret kobiety w sukni.

Przeprowadzone prace konserwatorskie pozwoliły zachować wnętrze w części kominkowej z 1912 roku. W pozostałej części sali odtworzono brakujące elementy boazerii oraz wykonano nową aranżację ścian w oparciu o współczesne, stylizowane tapety. Dopełnieniem wnętrza jest malowidło ornamentalne na fasecie i suficie wykonane w 2009 roku⁴². Obecnie sala kominkowa pełni funkcję jadalni.

Przytoczone przykłady pozwoliły pokazać, jak ważna jest fotografia archiwalna w procesie konserwacji i restauracji obiektów zabytkowych. Pałac w Koszęcinie nie posiada bogatej ikonografii, jednak umiejętne analizy zgromadzonych zdjęć w połączeniu ze znajomością historii i badaniami obiektu dała możliwość przywrócenia pierwotnego charakteru reprezentacyjnym wnętrzom pałacu. Tak skąpa ilość materiału źródłowego nie pozwoliła wystrzec się elementów kreacji, które starano się jednak jak najwierniej wpisać w charakter odtwarzanej epoki.

Wraz z pojawieniem się nowych możliwości finansowych coraz częściej instytucje i jednostki władz samorządowych decydują się na przywrócenie świetności starym, często zapomnianym obiektom. Badania ikonograficzne na podstawie fotografii archiwalnej stanowią często jedyne źródło rozpoznania obiektu, które konieczne jest już na etapie projektowym, by móc przewidzieć pełny zakres prac konserwatorskich.

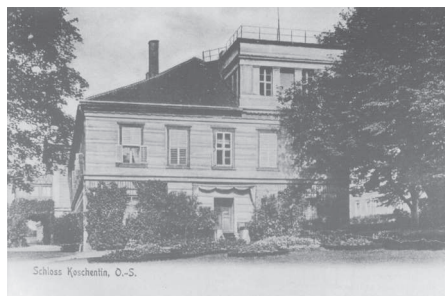
⁴⁰ W trakcie konserwacji znaleziono kartkę z datą wykonania boazerii, 24 maja 1912 roku.

⁴¹ Potwierdzeniem wykończenia ścian tapetami były resztki gazet znalezione w trakcie badań odkrywkowych.

⁴² Malowidło ornamentalne zostało wykonane w ramach pleneru przez studentów kierunku Malarsztwo Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie.

Fot. 1. Koszęcin. Zachodnie skrzydło pałacu, prawdopodobnie lata 70. XIX w., autor nieznany

Fot. 2. Koszęcin. Zachodnie skrzydło pałacu, prawdopodobnie lata 70. XIX w., autor nieznany

Fot. 3. Podjazd przed wejściem głównym, lata 20–30. XX w., autor nieznany

Fot. 4. Widok ogólny, 1936 r., Jan Bułhak

Fot. 5. Sala balowa, XIX/XX w., autor nieznany

Fot. 6. Sala kominkowa, po 1912 r., autor nieznany